

Лесь Ірина Олександрівна,
доцент кафедри конституційного права
ННПП Національної академії внутрішніх
справ, кандидат юридичних наук

РЕЖИМ ЯДЕРНОГО НЕРОЗПОВСЮДЖЕННЯ ЯК СКЛАДОВА ЧАСТИНА ПРАВА МІЖНАРОДНОЇ БЕЗПЕКИ

Основним правовим джерелом, що регламентує міжнародно-правові механізми та способи забезпечення миру, безумовно визнається Статут ООН (розділи I, VI, VII) [2, с. 1, 12, 14]. Однією з головних цілей ООН, зафіксований у ст. 1 Статуту, є підтримка міжнародного миру та стабільності, а також вжиття з цією метою ефективних колективних заходів.

Іншою категорією джерел права міжнародної безпеки можна вважати прийняті в рамках роботи Генеральної Асамблеї ООН резолюції, які містять нові нормативні положення, орієнтовані на конкретизацію приписів Статуту. Так, наприклад, резолюція «Про незастосування сили в міжнародних відносинах та заборону назавжди застосування ядерної зброї» (1972 р.) [1].

Незважаючи на появу нових загроз безпеці та, як було зазначено раніше, зміну пріоритетів держав на вирішення проблем, пов'язаних з економічною, енергетичною, інформаційною та соціальною безпекою, її військова складова сьогодні знову стає найбільш дискусійною, насамперед у контексті непоширення ядерної зброї (ядерні випробування Північної Кореї, можливі розробки Іраном військової ядерної програми, «заморожування») ратифікації Договору про всеосяжну заборону ядерних випробувань тощо).

Припинення «ядерних перегонів», обмеження озброєнь і, як наслідок, повне роззброєння - найефективніші засоби для збереження стабільності системи міжнародних відносин та підтримання миру. У зв'язку з цим аналіз проблем права міжнародної безпеки на прикладі режиму ядерного нерозповсюдження є актуальним.

Договір про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ) є основним нормативним правовим актом у галузі роззброєння в рамках права міжнародної безпеки. Режим ядерного нерозповсюдження, оформлений з розробкою ДНЯЗ у 1967 р., сьогодні, на думку багатьох дослідників, переживає небувалу кризу, що пов'язано, зокрема, з тим, що цей Договір не відповідає реаліям сучасності [3, с. 123].

Договір набув чинності 1970 р., розділивши всі країни на дві категорії: офіційні ядерні (США, СРСР, Великобританія, Франція, КНР) та неядерні держави. Можна сказати, що цей документ носить «псевдоуніверсальний» характер, оскільки існує і третя категорія країн (Індія, Пакистан, Ізраїль та КНДР), які найчастіше визначаються як «порогові держави», що мають ядерні арсенали, але не вступили до ДНЯЗ. Чи існує можливість і правовий механізм вступу цих країн до ДНЯЗ?

Відповідь: ні, такий механізм не передбачено. Наприклад, Індія - країна, яка голосно заявила про свої військові ядерні розробки спочатку 1974 р., а потім 1998 р., яка претендує на роль сильного гравця в Південно-Східній Азії, можливо, і мала б намір вступити до ДНЯЗ.

Головна проблема полягає в тому, що перегляд Договору та визнання статусу ядерних за «пороговими державами» означатиме фактичний кінець ДНЯЗ та всього сучасного режиму ядерного нерозповсюдження, який, власне, на цьому Договорі й базується.

Іншим актуальним питанням режиму ядерного нерозповсюдження є прагнення «порогових держав» мати ядерну зброю нелегально, за сприяння розвинених ядерних країн. Чому сьогодні так гостро постає питання про ядерну програму Північної Кореї та Ірану? Щоб відповісти, необхідно простежити явно запізнілу та нечітку реакцію Ради Безпеки ООН у 1998 році на ядерні випробування Індії та Пакистану, а також систему санкцій, введених у зв'язку з цими випробуваннями.

У травні 1998 р. з перервою всього лише за кілька тижнів про свої ядерні амбіції голосно заявили Індія та Пакистан - два непримиренні суперники в Азії з кінця 1940-х років. Проведення ядерних випробувань в Індії було пов'язане з приходом до влади Індійської народної партії (БДП) у березні 1998 року. БДП знаходиться на правому фланзі політичного спектру та є партією так званого індуїстського націоналізму. У її ідеологічній парадигмі питання безпеки та міжнародної військово-політичної ваги Індії є пріоритетними [3, с. 150].

У Пакистані ядерні випробування сприймалися урядом як відповідь на ядерні випробування Індії в рамках концепції «балансу сил». Тому всередині країни загроза засудження з боку міжнародної спільноти вважалася неминучою, але допустимою витратою. Після ядерних випробувань Індії травні 1998 р. низка країн, включаючи США, Австралію, Японію, запровадили проти неї економічні санкції. Аналогічні заходи відбулися і щодо Пакистану.

Необхідно зауважити, що першим заходом, вжитим по відношенню до Індії та Пакистану стали заяви Голови РБ ООН 14 і 29 травня 1998 р., що засуджують ядерні випробування, однак жодних санкцій проти Індії та Пакистану РБ ООН не ввела і згодом не здійснювала на них тиску у зв'язку з цим питанням.

Враховуючи універсальний характер норм ДНЯЗ (тобто загальне значення правового документа та мовчазне чи явне прийняття норм усіма державами) та відсутність у ньому положень щодо санкцій проти як учасників договору, так і країн поза режимом ядерного нерозповсюдження можна стверджувати, що реакція Ради Безпеки ООН на ядерні випробування Індії та Пакистану у травні 1998 р. не лише не сприяла зміцненню режиму ядерного нерозповсюдження, а й дозволила КНДР та Ірану протягом наступних років ігнорувати позицію РБ ООН з питань їх ядерних розробок. Відсутність правового механізму, що передбачає введення запобіжних заходів стосовно країн-учасниць міжнародно-правового режиму ядерного нерозповсюдження, дало «зелене світло» Ірану та Північній Кореї на розробку власних ядерних військових програм за явного сприяння Індії та Пакистану.

Ще одна проблема режиму ядерного нерозповсюдження пов'язана із ст. X ДНЯЗ, що регулює механізм виходу держав із ДНЯЗ. Право виходу з нього, як і з будь-якого іншого договору, зокрема у сфері роззброєння, є невід'ємною ознакою державного суверенітету будь-якої країни-учасниці цієї угоди. Водночас вихід із ДНЯЗ не може розглядатися як рутинний, формальний та цілком довільний акт, оскільки Договором зазначено, що згідно зі ст. X держава може вийти з ДНЯЗ лише «за виняткових обставин, які загрожують вищим інтересам країни» [1, с. 16].

У зв'язку з цим доречно навести приклад КНДР, яка приєдналася до ДНЯЗ у 1985 р. за наполегливою рекомендацією СРСР з метою відкрити шлях для співпраці двох країн у мирному використанні ядерної енергії, що зазначено у ст. IV Договору. Цікаво, що угода з МАГАТЕ (яку необхідно укласти не пізніше ніж через 18 місяців) була підписана керівництвом Північної Кореї лише 1992 р. Лише цей факт, який став грубим порушенням п. 4 ст. III Договору повинен був стати приводом для розслідування з боку РБ ООН або МАГАТЕ. Проте заходи вжито не було через відсутність будь-якого положення, що регламентує введення санкцій проти країн-учасниць ДНЯЗ, які порушили його положення (це недосконалість режиму ядерного нерозповсюдження в цілому).

Після укладення Північною Кореєю угоди з МАГАТЕ вже під час перших інспекцій було виявлено серйозні розбіжності між поданою Пхеньяном інформацією та виявленими Агентством фактами. Інспектори МАГАТЕ отримали повноваження на проведення «спеціальної інспекції» за межами декларованих Північною Кореєю об'єктів (у сховищах радіоактивних відходів реактора в Йонбені) для вирішення суперечностей, у яких їм відмовив Пхеньян. Після цього, 1993 р., КНДР заявила про рішення вийти з Договору. В обґрунтування Північна Корея навела два факти: військові навчання США та Південної Кореї «Тім Спінт» та «відсутність неупередженості» у інспекторів МАГАТЕ, які запросили спеціальну інспекцію. Ці мотиви виходу не відповідали положенню п. 1 ст. X, оскільки ні військові навчання, ні «упередженість» інспекторів МАГАТЕ не могли бути розцінені як «виключні обставини», які створили «загрозу найвищим інтересам» [3, с. 154].

Отже, вихід Північної Кореї з Договору про нерозповсюдження ядерної зброї був необхідним, ймовірно, для приховування порушень Договору, коли країна ще була його учасницею. Це було неприпустимим і мало привернути увагу Ради Безпеки. Обговорення можливих санкцій, включаючи військові заходи, відбувалося не РБ ООН, а демократичною адміністрацією США. Однак жодних запобіжних заходів не було вжито, оскільки колишній президент США Дж. Картер дійшов консенсусу з головою КНДР Кім Ір Сеном про скасування рішення про денонсацію ДНЯЗ та жодного розслідування передбачуваних порушень у період з 1985 по 1992 р. з боку КНДР проведено не було. Бездіяльність міжнародної спільноти щодо грубого порушення Договору свідчить, що відсутність механізму контролю за дотриманням положень ДНЯЗ ставить весь режим ядерного нерозповсюдження під сумнів.

Необґрунтованість мотивації виходу з Договору 1993 р. не мала юридичних чи політичних наслідків. Наступного разу КНДР оголосила про вихід вже за часів республіканської адміністрації Дж. Буша. Як відомо, приводом стало звинувачення з боку США у жовтні 2002 р. у тому, що секретна програма збагачення урану розробляється не під контролем МАГАТЕ, після чого США припинили постачання палива для теплових станцій Північної Кореї.

Після переговорів 2003 р., які не увінчалися успіхом, Пхеньян направив до Ради Безпеки ООН заяву про вихід з ДНЯЗ у зв'язку з «важкою ситуацією, в результаті якої під найсерйознішу загрозу поставлені вищі інтереси нашої держави». Цікаво, що при цьому керівництво Північної Кореї послалося на заяву про вихід 1993 р., яку було відкликано за день до закінчення тримісячного строку повідомлення, зафіксованого у п. 1 ст. X, і вимагало набрання чинності права виходу з Договору протягом одного дня.

Оскільки мотивація виходу 1993 р. була необґрунтованою, непереконливою і не могла бути актуальною після закінчення 10-річного терміну, цей факт став, безумовно, кричущим порушенням Договору. Така поведінка Північної Кореї також могла стати підставою для санкцій з боку Ради Безпеки ООН. У результаті 9 жовтня 2006 р. КНДР провела ядерне випробування та стала дев'ятою ядерною державою, показавши на своєму прикладі, що зневажливе ставлення держав-членів ДНЯЗ та РБ ООН до грубого порушення ст. X ДНЯЗ залишиться безкарним через відсутність відповідних положень у Договорі та чіткої «дорожньої карти» для вирішення подібних спорів.

Підіб'ємо деякі підсумки аналізу режиму ядерного нерозповсюдження як складової частини права міжнародної безпеки. По-перше, слід зазначити, що проблема режиму ДНЯЗ сьогодні набуває міжнародного характеру через події, що відбуваються на міжнародній арені, та залучення всіх держав до врегулювання конфліктів. По-друге, слід наголосити на необхідності універсальних принципів вирішення проблем. Один із них уже склався – це імперативні норми Статуту ООН (наприклад, принцип незастосування сили та загрози силою у вирішенні міжнародних спорів). Однак сфера права міжнародної безпеки, зокрема галузь оформленого режиму ядерного нерозповсюдження, потребує адаптації до сучасних реалій.

По-третє, ДНЯЗ як основний правовий документ режиму ядерного нерозповсюдження має низку прогалин: неможливість визнання за державами ядерного статусу після 1 січня 1967 р., відсутність передбачених Договором санкцій стосовно «порушників» ДНЯЗ та режиму нерозповсюдження в цілому, відсутність системи виходу з Договору та контролю за виконанням його положень та приписів, а також відсутність запобіжних заходів при зневажливому відношенні до положень Договору та їх грубих порушень.

Загалом ці «недоліки» ставлять під сумнів ефективність Договору, що, безумовно, є проблемою не лише режиму ядерного нерозповсюдження, а й права міжнародної безпеки та міжнародного права в цілому. Ситуація є глухою, перегляд

Договору неможливий. У разі радикальної зміни ДНЯЗ країни, які не підписали його та продовжили військові ядерні розробки, лише виграють.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Договір про нерозповсюдження ядерної зброї від 1 липня 1968 року. Договір, Міжнародний документ від 01.07.1968. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_098#Text.
2. Статут ООН. URL: https://unic.un.org/aroundworld/unics/common/documents/publications/uncharter/UN%20Charter_Ukrainian.pdf.
3. Міжнародне публічне право: основи теорії : навч.-метод. посіб. / Х.Н. Бехруз, С. С. Андрейченко, М. В. Грушко та ін. Одеса : Юридика, 2023. 252 с.

Лесовська Тетяна Володимирівна,
здобувачка ступеня вищої освіти бакалавра
ННІПП Національної академії внутрішніх
справ

Науковий керівник:

Чижов Денис Анатолійович,
професор кафедри конституційного права
ННІПП НАВС, доктор юридичних наук,
доцент

ОСНОВНІ ПРАВА ЛЮДИНИ ТА ЇХ ЗАХИСТ В СУЧАСНОМУ СВІТІ

Права людини є основоположними принципами, що забезпечують свободу, рівність і гідність кожної особи, їх захист і дотримання є ключовими елементами демократичного суспільства та міжнародного порядку. На сьогодні існують численні виклики, які ставлять під загрозу дотримання прав людини, такі як збройні конфлікти, тероризм, авторитарні режими, кібератаки, дезінформація та насильницькі дії, у цих умовах важливо знаходити нові підходи до їх захисту та ефективного правового реагування. Існує потреба адаптації міжнародних стандартів захисту прав людини до нових викликів, включно з впливом сучасних технологій, зміною клімату та економічними кризами, що призводять до соціальної нерівності та дискримінації. Багато країн стикаються з необхідністю вдосконалення національних правових систем для приведення їх у відповідність до сучасних міжнародних зобов'язань у сфері прав людини. Вивчення і впровадження ефективних механізмів захисту прав людини є важливим завданням для забезпечення соціальної стабільності, рівноправ'я та процвітання суспільства в умовах постійних змін і викликів сучасності.

Процеси світової глобалізації відчутно позначаються на всіх сферах